DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.07**УДК: 343.2/.7****Качмар В. Я.,***аспірант Національної академії управління*

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Проблема кримінально-правового захисту культурної спадщини людства є однією з найбільш актуальних в сучасному кримінальному праві. Правозастосовна практика зазнає труднощів при кваліфікації знищення або пошкодження об'єктів культурних цінностей. Найчастіше це пов'язано з визначенням сукупності злочинів при одночасному посяганні як на релігійні почуття, так і на культурні цінності. Актуальність вирішення даної проблеми зростає в зв'язку із загрозою знищення культурних цінностей внаслідок техногенних і природних катастроф, а також в результаті антропогенної діяльності. Зазначені обставини зумовлюють актуальність дослідження проблем соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини, культурних цінностей. Метою статті є аналіз чинників соціальної обумовленості кримінально-правової відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері охорони культурних цінностей, завданням статті є характеристика видів суспільної шкоди як основи чинників соціальної обумовленості даних правопорушень. У статті досліджено чинники соціальної обумовленості кримінально-правової відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері охорони культурних цінностей, подано характеристику видів суспільної шкоди як основи чинників соціальної обумовленості цих правопорушень. У статті доведено, що знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини, природних комплексів, культурних цінностей завдають шкоди, яке виражається не тільки в безпосередній втраті унікальних предметів і об'єктів, що акумулюють багатовіковий дух історії, основи матеріальної і духовної культури, а також уособлюють абсолютну красу і досконалість людського таланту і здібностей, але і в знищенні самого багатовікового духу історичного і культурного розвитку людства, тому шкода від пошкодження того чи іншого пам'ятника історії обов'язково відбивається так само на всіх вищевказаних сферах. Зроблено висновок, що знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини характеризуються посяганням на громадську моральність, що виражається в активному впливі шляхом знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини, включених до єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини, виявлених об'єктів культурної спадщини, природних комплексів, об'єктів, взятих під охорону держави, або культурних цінностей на культурні, історичні, археологічні, наукові основи суспільного життя.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, культурні цінності, суспільна небезпечність, соціальна обумовленість.

Актуальність теми. Проблема кримінально-правового захисту культурної спадщини людства є однією з найбільш актуальних в сучасному кримінальному праві. Правозастосовна практика зазнає труднощів при кваліфікації знищення або пошкодження об'єктів культурних цінностей. Найчастіше це пов'язано з визначенням сукупності злочинів при одночасному посяганні як на релігійні почуття, так і на культурні цінності. Актуальність вирішення даної проблеми зростає в зв'язку із загрозою знищення культурних цінностей внаслідок техногенних і природних катастроф, а також в результаті антропогенної діяльності. Зазначені обставини зумовлюють актуальність дослідження проблем соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини, культурних цінностей.

Стандослідження. Науковий аналіз проблем соціальної обумовленості кримінально-правової відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері охорони культурних цінностей здійснювався такими дослідниками, як В.В. Базелюк, Т.Б. Герелюк, Т.Г. Каткова, О.С. Кофанова, В.В. Кузнецов, Є.І. Кузьменко та багато інших. Водночас недостатньо дослідженими вважаємо питання систематизації чинників соціальної обумовленості досліджуваних правопорушень з урахуванням масштабів суспільної шкоди.

Метою статті є аналіз чинників соціальної обумовленості кримінально-правової відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері охорони культурних цінностей, завданням статті є характеристика видів суспільної шкоди як основи чинників соціальної обумовленості даних правопорушень.

Основний матеріал. При встановленні соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти археологічної та культурної спадщини В.В. Базелюк [1, с. 348] слушно виділяє наявність соціально-економічних, нормативних і кримінологічних факторів. Соціальні фактори існування кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти археологічної та культурної спадщини показують суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення такої відповідальності, а також принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації та її допустимість із погляду процесів суспільного розвитку й основних характеристик соціальних систем і відповідність кримінально-правової норми стану громадської думки, характеру та рівню суспільної свідомості. Культурній спадщині належить особлива роль у житті будь-якого суспільства. Вона відіграє велике значення для розвитку не лише мистецтва, а й науки, господарства держави й інших сфер соціального життя. Різні комплекси, споруди, їхні частини, створені людиною, або природно-антропогенні об'єкти, які мають мистецьку, художню, історичну, наукову або іншу цінність, дають можливість більше дізнатися про життя попередніх поколінь, дослідити основні етапи розвитку країни та сприяють збереженню спадкоємності культурних традицій народу. Одним із головних напрямів політики більшості держав у сфері культури є збереження та примножен-

ня культурних цінностей. Охорона об'єктів археологічної та культурної спадщини належить до міжнародно-правових зобов'язань нашої держави перед світовою спільнотою. Археологи України одностайно виступають за необхідність впровадження жорстких методів забезпечення схоронності національного культурного надбання усіх держав СНД, де після розпаду Радянського Союзу об'єкти археологічної та культурної спадщини стали предметом збагачення певних осіб, котрі прагнуть не зберегти їх, а отримати вигоду. У нашій державі пограбування археологічних пам'яток нині досягло значних масштабів. Важливим для доведення необхідності існування кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти археологічної та культурної спадщини є також фактор наявності в Україні значної кількості об'єктів такої спадщини. Україна за кількістю пам'яток археології посідає одне з провідних місць серед країн Європи. На державному обліку в Україні перебуває більше 130 тис. нерухомих об'єктів археологічної спадщини [2].

Досліджуючи питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за досліджувані правопорушення, потрібно звернути увагу на ряд істотних обставин. Відправною точкою для розробки кримінально-правової заборони виступає поява нових видів людської поведінки, представляє собою загрозу для нормального порядку функціонування суспільних відносин. Їх ще можна назвати суспільно небезпечними, оскільки нормативний заборона їх здійснення відсутній, оскільки застосування по аналогії кримінально-правових норм не допускається. Однак при стійкій поширеності їх здійснення руйнівний вплив на суспільні відносини посилюється, і це може послужити основою для аналізу характеру і ступеня суспільної небезпеки і подальшої криміналізації діяння.

Нормативні фактори. Правовою основою регулювання охоронюваних суспільних відносин у нашій державі є Конституція України. В Основному Законі передбачено, що держава сприяє розвитку та консолідації української нації, її культури, традицій та історичної свідомості, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (ст. 11). Загальні положення стосовно правової охорони археологічної та культурної спадщини містяться у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Серед інших прав людини та громадянина закріплене право на культурні цінності та культурну спадщину. У ст. 54 Конституції України зазначено, що культурна спадщина перебуває під охороною закону, також передбачений обов'язок держави щодо забезпечення збереження як історичних пам'яток, так і інших об'єктів, які мають культурну цінність, і вжиття заходів для повернення до України культурних цінностей, що знаходяться за її межами. Основний Закон передбачає обов'язок людини та громадянина не заподіювати шкоди культурній спадщині (ст. 66). Визначені й основні засади діяльності державних органів щодо використання й охорони пам'яток історії, а також галузі культурного будівництва (ст. 85, 116, 119, 138, 143). Існування кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти археологічної та культурної спадщини (ст. 298 КК України) виступає своєрідною юридичною гарантією реалізації передбачених Конституцією прав і обов'язків людини та громадянина щодо культурних цінностей. Для характеристики соціальної зумовленості велике значення має встанов-

лення відсутності суперечностей між положеннями Конституції та кримінально-правової норми. Тому важливим є дослідження відповідності положень Основного Закону та статей Кримінального кодексу. У КК України має відображатися реалізація передбачених Конституцією принципів і положень. Ретельне вивчення диспозиції ст. 298 КК України дає можливість стверджувати, що вона не суперечить Основному Закону і цілком обґрунтовано доповнює норми останнього стосовно охорони археологічної та культурної спадщини. Важливе значення серед нормативних факторів мають міжнародні нормативно-правові акти. У Конституції України передбачений їх пріоритет над національним законодавством. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р., прийнята під егідою ЮНЕСКО, стала першим універсальним міжнародним документом у сфері охорони культурних цінностей. Цей нормативно-правовий акт поклав початок кодифікації міжнародного права стосовно охорони та збереження культурних цінностей. Як влучно зазначив В.І. Акуленко, ця Конвенція зробила частиною міжнародних відносин проблеми культури та ввела в обіг дефініцію «культурна спадщина людства» [3, с. 59–63]. Тенденція стосовно розширення обсягу регулювання відносин між країнами у сфері використання й охорони культурних цінностей, вивезення, ввезення та повернення незаконно вивезених об'єктів культурної та археологічної спадщини, поваги прав людини і громадянина на культурне надбання відображена в таких універсальних міжнародних актах ЮНЕСКО, як Конвенція про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, від 14 листопада 1970 р. та Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16 листопада 1972 р., які були ратифіковані СРСР у 1988 р. Зазначені конвенції виступають як кодифіковані договори, підготовлені міжнародною організацією. Вони є офіційною систематизацією чинних міжнародних норм. Це важливий фундамент для розвитку міжнародного права загалом, а також міжнародного права у сфері охорони культурних цінностей і культурної спадщини зокрема. У них було відображено розробку нових норм відповідно до предмету міжнародно-правового регулювання з метою побудови внутрішньо узгоджених нормативних актів і навіть їхніх комплексів [1, с. 349].

Це підтверджує думку більшості вітчизняних правознавців про наявність симптомів кризи кримінальної політики на сучасному етапі розвитку. Подібний стан став результатом ігнорування законодавцем ряду кримінально-правових проблем, серед яких, стосовно до злочинів відносно пам'яток історії та культури, слід виділити: відсутність явно вираженої мети кримінально-правової політики держави і, як наслідок, різноплановість і безсистемність внесених до кримінального закону змін; соціальна необґрунтованість кримінально-правових приписів; відсутність чітких критеріїв відмежування адміністративних правопорушень і злочинів; низька ефективність наукового супроводу законотворчого процесу.

Кримінологічні фактори. На думку більшості вчених, основними чинниками криміналізації діянь є їхня суспільна небезпечність і поширеність [4, с. 180]. Суспільна небезпечність будь-якого діяння визнача-

ється насамперед значущістю та важливістю об'єкта, тобто суспільних відносин, на які це діяння посягає, а також наслідками (збитком, шкодою), що настають. Внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 298 КК, шкода заподіюється суспільним відносинам у сфері моральності, тобто основним принципам морального (духовного) життя суспільства. Окрім того, зазнають шкоди і відносини власності. Нерідко внаслідок складної економічної ситуації винні особи проводять незаконні розкопки на об'єкті археологічної спадщини, маючи на меті надалі реалізувати знайдені предмети, а також знищують, руйнують чи пошкоджують об'єкти культурної спадщини, щоб отримати кольорові та чорні метали для здачі на металобрухт. Проте при кваліфікації діянь, передбачених ст. 298 КК, вартість культурних цінностей повинна враховуватися лише як додаткова умова. Це пояснюється тим, що культурні цінності мають особливі морально-духовні властивості, які неможливо оцінити на підставі виключно вартісного критерію. Значна частина вчених підтримує думку, за якою внаслідок посягань на культурні цінності не слід враховувати виключно балансову вартість об'єкта, оскільки внаслідок вчинення кримінального правопорушення культурна спадщина зазнає непоправної шкоди. Досліджуючи наслідки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК, у вигляді знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, слід зазначити, що завдана ним шкода може бути усунена лише частково. Незважаючи на те, що пошкоджена чи зруйнована пам'ятка може бути реставрована, вона все таки певною мірою втрачає свою історичну та культурну цінність. Це зумовлено тим, що об'єкти культурної спадщини здебільшого створюються попередніми поколіннями та є втіленням виключних фізичних та інтелектуальних здібностей особистості свого творця, його індивідуальної майстерності. Реставрація може відтворити тільки схожість зовнішніх форм, подібність пам'ятки культури. Що стосується знищених об'єктів культурної спадщини, то вони взагалі не підлягають відновленню. Якщо ж такі об'єкти і будуть відтворені, то вони будуть лише копією пам'ятки та не матимуть для сучасного покоління будь-якої історичної цінності. Той факт, що незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини передбачене законодавцем як кримінальне правопорушення із формальним складом, також свідчить про підвищену суспільну небезпечність зазначених діянь. Уже саме по собі посягання на об'єкти археологічної спадщини є кримінально караним незалежно від настання наслідків [1, с. 350].

Висновки. Таким чином, знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини, природних комплексів, культурних цінностей завдають шкоди, що виражається не тільки в безпосередній втраті унікальних предметів і об'єктів, які акумулюють багатовіковий дух історії, основи матеріальної і духовної культури, а також уособлюють абсолютну красу і досконалість людського таланту і здібностей, але і в знищенні самого багатовікового духу історичного і культурного розвитку людства. Тому шкода від пошкодження того чи іншого пам'ятника історії обов'язково відбивається так само на всіх вищевказаних сферах. Отже, знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини характеризуються

посяганням на громадську моральність, що виражається в активному впливі шляхом знищення або пошкодження об'єктів культурної спадщини, включених до єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини, виявлених об'єктів культурної спадщини, природних комплексів, об'єктів, взятих під охорону держави, або культурних цінностей на культурні, історичні, археологічні, наукові основи суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базелюк В. В., Коваленко Є. С. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Юридичний науковий електронний журнал. № 8. 2019. С. 348-351.
2. Чупрій Л. В. Стан та проблеми музейної справи в Україні. URL: <http://narodna.pravda.com.ua/culture/4c0133b629439/>
3. Акуленко В. І. Не повинні гинути! (Реалізація норм міжнародного гуманітарного права в законодавстві України про захист культурних цінностей). Політика і час. 1995. № 9. С. 59–63.
4. Кузьменко Є. І. Суспільна небезпечність злочинного посягання на пам'ятки культурної спадщини як підстава криміналізації. Митна справа. 2009. № 5 (65). Ч. 2. С. 178–183.

V. Kachmar

SOCIAL CONDITIONALITY OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF PROTECTION OF CULTURAL VALUES

The problem of criminal law protection of the cultural heritage of mankind is one of the most relevant in modern criminal law. Law enforcement practice has difficulties in qualifying the destruction or damage of cultural property. Most often, this is due to the definition of a set of crimes while encroaching on both religious feelings and cultural values. The urgency of solving this problem is growing due to the threat of destruction of cultural values due to man-made and natural disasters, as well as as a result of anthropogenic activities. These circumstances determine the relevance of the study of the problems of social conditionality of criminal liability for destruction or damage to cultural heritage sites, cultural values. The purpose of the article is to analyze the factors of social conditionality of criminal liability for criminal offenses in the field of protection of cultural values, the task of the article is to characterize the types of social harm as the basis of factors of social conditionality of these offenses. The article examines the factors of social conditioning of criminal liability for criminal offenses in the field of protection of cultural values, gives a characteristic of the types of social harm as the basis of the factors of social conditioning of these offenses. The article proves that the destruction or damage of cultural heritage objects, natural complexes, cultural values cause harm, is expressed not only in the direct loss of unique objects and objects that accumulate the centuries-old spirit of history, the foundations of material and spiritual culture, but also personify the absolute beauty and perfection of human talent and abilities, but also in the destruction of the very centuries-old

spirit of the historical and cultural development of mankind, therefore, the harm from damage to this or that historical monument is necessarily reflected in all the above areas. It is concluded that the destruction or damage of cultural heritage sites are characterized by encroachment on public morality, which is expressed in the active influence of destruction or damage of cultural heritage sites included in the single state register of cultural heritage sites, identified cultural heritage sites, natural complexes, objects taken under state protection, or cultural values on cultural, historical, archeological, scientific bases of public life.

Keywords: *criminal law protection, cultural values, social danger, social conditioning.*